

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ У ШКОЛІ ПЕРШОГО СТУПЕНЯ ЗА ІДЕЯМИ ПЕДАГОГА-ГУМАНІСТА МАРІЇ МОНТЕССОРІ

У статті розкриваються принципи, зміст і напрями побудови навчально-виховного процесу у школі першого ступеня за ідеями Марії Монтессорі, серед педагогічних засад М. Монтессорі, виділено ті, які відносяться безпосередньо до дидактики початкової школи і досліджено наскільки вони можуть бути орієнтиром для сучасності.

Ключові слова: Марія Монтессорі, початкова школа, навчально-виховний процес, принципи Монтессорі-педагогіки.

Iryna Sadova. The educational process organization at the elementary school according to the ideas of Maria Montessori. The article describes the principles, content and direction of organizing the educational process at an elementary school in accordance with the ideas of Maria Montessori. Among many of her pedagogical principles, we selected those that relate directly to the didactics of elementary school and investigated their significance as a guide for the present.

Key words: Maria Montessori, elementary school, educational process, the principles of Montessori pedagogy.

Постановка проблеми. Навчання, розвиток та виховання дитини є однією з основних проблем педагогіки. Від її продуктивного розв'язання залежить ефективність практичної діяльності навчально-виховних закладів щодо соціальної адаптації дітей. Практична значущість даної проблеми пов'язана з визначенням такого змісту освіти, типів освітньо-виховних закладів, форм організації, методів диференційованого та індивідуального підходу до навчання дітей, щоб така діяльність максимально сприяла розвитку психічних і фізичних сил кожної дитини, формуванню її особистості, готовності до виконання різноманітних соціальних функцій. Питання щодо організації навчально-виховного процесу у школі I ступеня є одним із основних питань у теоретико-практичній спадщині М. Монтессорі. На той час більшість педагогів розуміли навчання як розвиток розуму, передачу знань. Проте, на думку М. Монтессорі, навчання повинно сприяти всебічному розвитку особистості й творенню людини. Вона стверджувала: «В навчанні вбачають засіб, який здатен підняти людство, навчання розуміють тільки як розвиток розуму, в той час, як воно повинно стати джерелом оновлення і творен-

ня» [5, 42]. Тому до таких понять як освіта, навчання, виховання педагог підходила в своїх працях ширше, ніж її попередники. Все це свідчить про те, що проблема, яка нами розглядається, залишається актуальною.

Аналіз досліджень. Проблема побудови навчально-виховного процесу у школі першого ступеня за ідеями Марії Монтессорі набула широкого висвітлення в працях психологів та педагогів (З. І. Борисова, В. І. Бондара [1], І. Н. Дичківської [2], А. І. Ільченко, Б. І. Жебровського [4], І. Я. Зязюна, В. В. Кан-Каліка, Н. О. Пехоти, Н. В. Прибильської, О. Я. Савченко, В. А. Салтишевої [6], С. А. Сисоєвої, В. І. Сластьоніна, В. В. Ягупова [7] та інших).

Мета статті полягає у тому, щоб серед педагогічних засад М. Монтессорі виділити ті, які відносяться безпосередньо до дидактики початкової школи і дослідити, наскільки вони можуть бути орієнтиром для сучасності.

Виклад основного матеріалу. За педагогічними поглядами Марії Монтессорі будувати навчально-виховний процес потрібно так, щоб він відкривав невідоме в психічному, духовному світі дитини: «Дитина має великі можливості. І якщо ми дійсно прагнемо до перебудови суспільства, метою навчання повинно стати розвиток людських здібностей» [5, 43].

Отже, навчання повинно допомагати повністю розкритися психічному потенціалу дитини, підтримувати її духовний розвиток. Для цього педагог пропонувала використовувати в навчально-виховному процесі нетрадиційні форми навчання й виховання, а також спеціально розроблені принципи та методи, які сприятимуть покращанню освіти дітей.

У віці від 6 до 12 років, на думку педагога, активність дитини направлена на пошук місця людини в цьому світі. Тому метою виховання є формування «всесвітньої свідомості» та відчуття відповідальності перед людством. Отже, сутність виховання, за М. Монтессорі, це «допомога у житті з самого народження», допомога всебічному розвитку дитини, що веде до кінцевої мети – гармонійних стосунків між людьми [5, 43].

Мета і завдання педагогічного процесу повинні спиратися на основні правила, провідні ідеї, основні вимоги до діяльності та поведінки, які впливають із закономірностей педагогічного процесу, тобто на педагогічні принципи. Чимало сучасних науковців дають власне визначення поняттю «принцип педагогічної діяльності».

Науковець В. І. Бондар зауважує, що поняття «принцип» має два значення: «педагогічні принципи – це принципи діяльності, що є найбільш загальне нормативне знання» та «педагогічні принципи – це найбільш загальна вказівка до діяльності» [1, 15].

Дослідник В. В. Ягупов визначає принципи навчання як спрямовуючі положення, нормативні вимоги до організації та проведення дидактичного процесу, які мають характер загальних вказівок, правил і норм й впливають із його закономірностей [7].

Спираючись на судження В. І. Бондара щодо формулювання педагогічних принципів, В. А. Салтишева визначила основні принципи Монтессорі-педагогіки:

1. *Принцип сприяння природному розвитку* пов'язаний із розумінням М. Монтессорі природи дитини та особливостей її розвитку. Педагог пояснювала, що будь-яка дитина з народження має свій внутрішній потенціал, джерело творчої енергії, тому вона здатна до саморозвитку. В процесі саморозвитку дитина немає конкретних цілей, заданих меж та відомих шляхів розвитку. Ці шляхи вона відшуковує сама, керуючись внутрішніми потребами, імпульсами інтересу до тієї чи іншої діяльності. Дитина розвиває психічні функції, вчиться керувати своїми рухами, «будує» індивідуальні якості характеру, тобто стає творцем власних здібностей. Тому дорослий повинен не заважати дитині вільно рости й розвиватися. Однак це не означає, що дорослий має пасивно спостерігати за діяльністю дитини. Без виховного впливу та педагогічного керівництва природний потенціал дитини може повністю не розкритися [6, 16].

2. *Принцип взаємодії з «підготовленим середовищем»* полягає в тому, що тільки в спеціально підготовленому просторовому і соціальному середовищі дитина здатна повноцінно розвиватися. З перших днів життя вона вбирає інформацію про оточуючі предмети та людей за допомогою органів чуття.

3. *Принцип свободи вибору в «підготовленому середовищі»*. При виборі діяльності дитина керується сильними внутрішніми імпульсами, що спонукають її до розвитку. Вибираючи вид діяльності й працюючи скільки бажає сама, дитина задовольняє внутрішню потребу в розвитку. Проте, як зазначала М. Монтессорі, не завжди свобода вибору є благом для дитини. Тому однією з умов реалізації даного принципу є «підготовлене середовище», яке допомагає дитині зробити розумний вибір. Свобода вибору діяльності потребує присутності в спеціальному середовищі професійно підготовленого дорослого, який здатний у потрібний момент надати необхідну допомогу.

4. *Принцип раціонального використання дидактичних матеріалів*. Спеціально підготовлене предметно-розвивальне середовище насичене різноманітними предметами. Не всі предмети в плані розвитку, зауважувала М. Монтессорі, можуть бути корисними для дітей. Дидактичні матеріали мають допомагати їм впорядковувати уявлення про оточую-

чий світ, отримувати знання та практичні навички, задовольняти власні потреби. Тому слід навчити дітей підбирати для роботи такі матеріали, які б відповідали їх віку, розвитку, інтересам [6, 17–18].

5. *Принцип гуманістичної спрямованості* педагогічного процесу, який ґрунтується на положенні про безмежну віру в природу дитини, її цінність у цьому світі, орієнтації на ідеал вільної, самостійної, активної особистості. М. Монтессорі з повагою ставилася до дітей, до їхньої гідності, зазначаючи, що при вихованні потрібно спиратися на те позитивне, що є в кожній дитини [6, 16–19].

На сучасному етапі принцип гуманістичної спрямованості освіти полягає в утвердженні особистості дитини як найвищої соціальної цінності, в розкритті її здібностей, задоволенні різноманітних освітніх потреб, забезпеченні пріоритетності загальнолюдських і громадянських цінностей, гармонії стосунків дитини з оточуючим.

Школу М. Монтессорі розглядала як психологічну лабораторію, в якій вивчається дитина в її природному стані. Тому, як зауважувала педагог, при побудові навчально-виховного процесу слід використовувати науковий експеримент і метод спостереження. На думку М. Монтессорі, метод експериментальної педагогіки – це один із основних методів, яким повинна користуватися наукова педагогіка.

Обов'язково повинен мати місце в навчально-виховному процесі школи першого ступеня *метод спостереження*. Педагог розробила власну методику навчання та виховання на основі методу спостережень за дітьми та зазначила, що спостереження за поведінкою й діяльністю дітей, їх взаєминами у вільній атмосфері дозволяє розкрити секрети людського суспільства, пізнати та зрозуміти справжню суть дитини. Для того, щоб спостереження було ефективним, М. Монтессорі рекомендувала проводити його систематично, воно повинно бути спланованим і виконуватися ретельно.

Зміст навчально-виховного процесу у школі першого ступеня за ідеями М. Монтессорі – це система наукових, духовних знань, навичок та умінь оволодіння якими забезпечує формування гармонійно розвинутої суспільно активної особистості. Він визначається конкретними навчальними розділами: навички практичної повсякденної діяльності, сенсорний розвиток, математика, розвиток мовлення, навчання письму та читанню, космічне виховання. Розглянемо їх детальніше.

Як зазначає М. Монтессорі, роботу слід починати із засвоєння дітьми *навичок практичної повсякденної діяльності* з 6–7 років. На думку італійського педагога, вправи в практичному житті – це гімнастика, під час якої удосконалюються всі рухи, їх координація та контроль. Вправи

з практичного життя також сприяють соціальному розвитку дітей. З їх допомогою вони ознайомлюються з правилами поведінки в суспільстві. Дотримуючись цих правил, вони вчаться поважати права й інтереси інших і чекають того ж від оточуючих. Поступово в дітей виникає відчуття захищеності в суспільстві, що допомагає стати повноправним його членом [2, 95].

Під час оволодіння навичками практичної повсякденної діяльності діти засвоюють культуру спілкування в суспільстві. Розігруючи разом із вчителем різноманітні життєві ситуації, обговорюючи їх, діти дізнаються, як слід поводитися у гостях, на подвір'ї, у громадських місцях. Ігри можна проводити за різними темами. Педагог пропонувала такі: «Надання допомоги іншим і прийняття допомоги», «Як запросити гостя у дім» та інші.

У розділі «сенсорний розвиток» діти ознайомлюються з властивостями предметів оточуючого світу: формою, розміром, кольором, положенням у просторі, а також смаком, запахом, температурою та іншими. Паралельно з цим відбувається розвиток психічних процесів, збагачення словникового запасу, естетичне, моральне виховання. Таке виховання є базою для вивчення математики та оволодіння письмом.

Усне мовлення є основним засобом спілкування, а також основою для навчання письма та читання. Для того, щоб уміти висловити свої думки, почуття, бажання, дитина повинна мати достатній словниковий запас, уміти граматично правильно побудувати речення. Це і є основною метою розвитку мовлення у дітей за системою Монтесорі.

Треба зазначити, що навчання за системою Монтесорі будується на основі мовленнєвої діяльності дітей. Функції вчителя переважно обмежуються показом способів використання різних дидактичних матеріалів. Дитина втім оволодіває мовленням на основі спілкування з дорослими, пізнання оточуючих предметів

Аналізуючи праці М. Монтесорі, знаходимо, що педагог надавала важливого значення гімнастиці дихання, метою якої було навчити дітей правильного дихання, а також гімнастиці губ, зубів, язика, яка складалася з вправ на розвиток умінь рухати губами та язиком для вимови основних звуків, з метою укріплення м'язів та правильного утворення навиків мовлення у дитини [5, 67].

Розвиток мовлення відбувається у процесі «бесід у колі». Діти сідають у коло на стільці або на килимку і разом з педагогом обговорюють різні теми. Наприклад, це можуть бути теми про живу і неживу природу, життя тварин і рослин, дні народження дітей, свята, які відмічають в різних країнах. Вчитель розповідає історії, обговорює з дітьми

повсякденні події, організовує різноманітні ігри. У колі діти вивчають приказки, прислів'я, вірші, пісні, розгадують загадки. На думку М. Монтессорі, подібні бесіди сприяють розвитку мовлення і мають виховний характер.

Навчання письма та читання за системою М. Монтессорі має свої особливості. По-перше, педагог вважала, що дитині легше спочатку навчитися писати, а потім читати, тому що читання потребує від дитини більше інтелектуальних зусиль, ніж письмо. Дитина краще читає тоді, коли розуміє смисл написаного слова, впізнає це слово. По-друге, педагог пропонувала спочатку навчити дитину писати прописні букви, а потім друковані, оскільки кругові рухи більш природні для дитини, а письмо прямих ліній, паралельних паличок діти виконують із труднощами. По-третє, М. Монтессорі рекомендувала навчати писати зразу букви, а не їх елементи. Вона пояснювала це тим, що навчити писати можна без аналізу елементів букв, так як можна навчити говорити без знань граматики. Обов'язковою умовою навчання письма є розвиток дрібної моторики за допомогою різноманітних видів діяльності: ліплення, малювання, аплікацій, гімнастики для пальчиків тощо [2, 20].

При навчанні письма доцільно використовувати матеріали-Монтессорі: різноманітні металеві вкладки; чотирикутні відрізки картону з наклеєними на них буквами із шорсткуватого паперу; подвійна кількість рухливих букв різного розміру, вирізаних із кольорового картону, що допомагають вивчити букви, а також різноманітні звукові ігри, метою яких є розвиток фонематичного слуху та акустичної уваги.

Якщо дитина навчилася читати слова та речення, можна переходити до читання текстів. Для цього існують серії матеріалів «Визначення», в яких подається нова цікава інформація природно-наукового змісту про структуру предметів, їх призначення, про будову рослин, тварин, їх життя тощо. Тексти супроводжуються ілюстраціями.

Метою *космічного виховання* є формування у дитини всесвітньої свідомості, почуття відповідальності перед людством. Конкретного змісту космічного виховання М. Монтессорі не визначала, хоча й наголошувала на тому, що спеціальні дидактичні матеріали з географії, геології, зоології, історії, астрономії повинні бути підібрані так, щоб допомогти дитині усвідомити єдину картину побудови світу, взаємозв'язок усього, що існує на Землі, визначити місце людини в цьому світі та її основне завдання: покращення своєї планети. Педагоги самостійно збирають інформацію з довідників, спеціальної літератури, підготовлюють матеріали для космічного виховання дітей.

Висновки. Аналіз наукових праць М. Монтессорі показав, що її педагогічна система створена на основі досвіду її роботи з дітьми молодшого шкільного віку. Основними положеннями даної системи є визнання самоцінності дитячого життя, врахування інтересів та потреб кожної дитини, створення спеціальних умов для навчання, які б забезпечували процеси саморозвитку та самовиховання особистості, шанобливе ставлення дорослого до дитини. Педагогічна технологія М. Монтессорі має свої методологічні засади. У ній чітко визначені мета, задачі виховання та шляхи їх вирішення на кожному віковому періоді розвитку дитини. Основною метою виховання, за М. Монтессорі, є виховання вільної, самостійної, відповідальної, соціально активної особистості, яка здатна змінювати навколишній світ і себе саму в ньому.

Отже, педагог вважала, що повноцінне пізнання навколишньої дійсності, а також розумовий та моральний розвиток дитини залежить, перш за все, від розвитку сприймання та органів чуття. Важливого значення вона також надавала розвитку рухової сфери, мовлення.

Аналізуючи педагогічну та наукову спадщину М. Монтессорі, нами було розкрито дидактичні умови реалізації принципів навчання, зміст і напрями навчально-виховного процесу школи першого ступеня. Встановлено, що принципи, зміст і напрями побудови навчально-виховного процесу, за ідеями М. Монтессорі, відповідає всім принципам та напрямам сучасної педагогіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондар В. І. Психолого-педагогічні основи розвитку дітей в системі М. Монтессорі: навч. посібник / В. І. Бондар, А. Н. Ільченко. – Полтава : РВВ ПДАА, 2009. – 252 с.
2. Дичківська І. М. Розвивальна роль М. Монтессорі – матеріалу / І. М. Дичківська // Дошкільне виховання. – 1998. – №4 – С. 20–22.
3. Дичківська І. М. М. Монтессорі : Теорія і технологія / І. М. Дичківська, Т. І. Поніманська. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2006. – 304 с.
4. Жебровський Б. І. Українська модель школи Марії Монтессорі / Б. І. Жебровський // Початкова школа. – 2005. – №5. – С. 42–45.
5. Монтессори М. Самовоспитание и самообучение в навчальной школе / М. Монтессори. – К., 1995. – 108 с.
6. Салтишева В. А. Школа М. Монтессорі – ключ до дитячих сердець / В. А. Салтишева // Нова педагогічна думка. – 2004. – № 1. – С. 16–19.
7. Ягупов В. В. Педагогіка: навчальний посібник / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2003. – 563 с.